

Пакліна Т.О.,
ад'юнкт докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

В даній науковій статті розглядається актуальне питання, яке полягає в особистісних детермінантах вчинення кримінальних правопорушень через необережність.

Ключові слова: необережна злочинність, правопорушення, самовпевненість, недбалість, детермінанти, десоціалізація.

В данной научной статье рассматривается актуальный вопрос, который заключается в личностных детерминантах совершения уголовных преступлений по неосторожности.

Ключевые слова: неосторожное преступность, правонарушения, самоуверенность, небрежность, детерминанты, десоциализация.

In this scientific article discusses a topical issue that is personal determinants of criminal offenses by negligence.

Keywords: careless crime, offense, arrogance, negligence, determinants, de-socialization.

Постановка проблеми. Злочинність з необережності, порівняно з умисно вчиненими злочинами, не вирізняється особливо значущими кількісними показниками. Проте, зважаючи на її масштабність та розповсюдженість як соціального явища і здатність деструктивно впливати на суспільну правосвідомість, вона потребує суттєвої наукової та практичної уваги.

Перш за все необхідно зазначити, що вона є досить складним соціально-правовим явищем, яке характеризується за різними критеріями і діалектично поєднане із загальною злочинністю як особливе із загальним.

Виклад основного матеріалу. Свого часу П.С. Дагель зазначав, що «...Головною відмінною ознакою необережної злочинності є форма вини, з якою її скоюють. Тобто, психологічний механізм необережних правопорушень відрізняється від психологічного механізму навмисних самоставленням суб'єкта до суспільно небезпечного характеру вчиненого ним діяння і заподіяння суспільно небезпечного наслідку...» [1, с.7]. Крім цього, досить виразною ознакою необережних правопорушень є «...наявність розриву між особистістю злочинця (його соціально-моральною характеристикою) та тяжкістю злочинних наслідків» [1, с.7]. Інакше кажучи, у кримінальних правопорушеннях, вчинених через необережність, відсутня пропорційність між ступенем моральної зіпсованості особи і тяжкістю заподіяної нею шкоди. Натомість соціально-психологічною причиною необережного правопорушення виступає неухважність, недалекоглядність, безтурботність, легковажне ставлення до правил поведінки, встановлених суспільством.

З позицією П.С. Дагеля солідаризується і О.В. Іваниця, підкреслюючи, що «... саме особа злочинця та форма вини мають першочергове значення для криміналістичної характеристики вбивства вчиненого через необережність, із наголошенням на відповідному психоемоційному стані злочинця» [2, с. 18].

Відтак особистість, що вчиняє кримінальне правопорушення через необережність, ставиться до оточуючого суспільства відповідно до наявної асоціальної установки (легковажно, недбало, не досить уважно), як наслідку недоліків соціалізації. Відповідно це правопорушення не стає для особистості достатньо значущим для вжиття дієвих заходів щодо запобігання завданню шкоди.

В зв'язку з цим, слід погодитись з Л.Е. Орбан-Лембрик, яка зазначає, що «... десоціалізація – це зворотній щодо соціалізації процес, який характеризується відчуженням особистості від основної маси людей, від інститутів моральності, правових та інших норм. У зв'язку з чим, на певній стадії відбувається деформація соціалізації особистості

(здебільшого під впливом негативного мікросередовища), результатом якої є руйнація попередніх позитивних норм та цінностей і засвоєння антигромадських взірців поведінки...» [3, с. 108].

Безумовно, кваліфікація і детермінованість необережних правопорушень зумовлюється низкою об'єктивних чинників. Р.О. Забавко виокремлює властивості, які відрізняють необережні правопорушення від вчинених навмисно, зокрема:

по-перше, відсутність мети, мотиву, тобто необережність сама по собі передбачає відсутність ідеально сформованого кінцевого результату злочинної діяльності, бо вона не планується як злочинна;

по-друге, кримінальне правопорушення вважається вчиненим з необережності тільки в тому випадку, якщо це передбачено кримінальним законодавством;

по-третє, особа, не передбачаючи можливості настання небезпечних наслідків (або передбачаючи їх), допускає їх настання, хоча могла і повинна була вжити заходів щодо їх недопущення [4, с. 3].

До детермінантів об'єктивного характеру, В.Н.Бурлаков, наприклад, відносить а) стрімкий розвиток науково-технічного прогресу; б) впровадження високих технологій навіть у традиційні професійні сфери; в) прискорення загального ритму життя, глобалізація, що призводить до необхідності миттєвої орієнтації в нових умовах; г) вплив ЗМІ, що пропагують ризик, як стрімке досягнення результату любою ціною; д) недоліки у виховні та профілактичній роботі; е) досить надмірна толерантність суспільства та держави до порушень морально-етичних норм; ж) розповсюдження різноманітних норм девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія); з) недоліки управлінського характеру: - організаційно-технічні (поганий стан обладнання, покриття доріг, недостатня кількість магістралей), нормативне (недостатня розробленість нормативної бази, здебільшого нормативні норми є рекомендаційними), управлінське (невисокий рівень професійної підготовки управлінців) [5, с. 210,211].

В дослідженні необережних правопорушень у сфері дорожнього руху, О.М. Джужа підкреслює їх «...більш тісний

зв'язок з негативними зовнішніми факторами» [6, с.139]. З іншого боку, їх специфіка, на думку автора, викликає необхідність їх відображення в класифікації самих правопорушень, до яких відносяться:

- побутові необережні правопорушення, вчинені поза сферою дії технічних засобів або інших джерел підвищеної небезпеки;

- необережні правопорушення вчинені під час використання технічних засобів;

- необережні правопорушення, вчинені у сфері професійної діяльності, не пов'язані з використанням техніки;

- необережні правопорушення, вчинені під час виконання управлінських функцій» [6, с.139].

Крім того, характеризуючи осіб, що вчинили кримінальні правопорушення через необережність, науковці зазначають наявність у них низки об'єктивних кримінологічних та споріднених з ними психологічних особливостей, зокрема:

- наявність середньої освіти, а у окремих випадках і вищої;

- стабільність працевлаштування;

- досить високий рівень професійної підготовки та матеріального забезпечення;

- статеvu належність до одружених чоловіків з певним життєвим досвідом;

- недостатньо виражених дефектів правової свідомості;

- своєрідну спрямованість особи як провідного елемента в психологічній структурі особистості, яка і визначає вибір особою відповідного варіанту злочинної поведінки.

Достатньо виражену питому вагу у детермінації необережних правопорушень відіграють чинники соціально-психологічні. У цьому зв'язку, кримінологічні та психологічні погляди на породження необережної злочинності та їх детермінацію загалом співпадають, однак їх відмінність полягає у визначеності питомої ваги соціально- та індивідуально-психологічних чинників у формуванні особистості правопорушника. Так, Н.Ф. Кузнєцова вважає, що вирішальною причиною породження необережної злочинності та її суб'єкта є «...Соціально-психологічні детермінанти, до яких входять

елементи економічної, політичної, правової, побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості» [7, с.44]. Вже згадуваний О.М. Джужа, характеризуючи суб'єкта цих правопорушень, відзначає, що «...необережні злочини у більшості випадків вчиняються особами зі значно меншими соціально-психологічними дефектами порівняно з умисними злочинцями, а...серед суб'єктивних чинників, що зумовлюють необережні злочини, значну кількість становлять такі, які можна визначити як детермінанти необережної поведінки взагалі, а саме: неуважність, недалекоглядність, безтурботність, легковажно-безвідповідальне ставлення до інтересів інших осіб, бажання виконати завдання «будь-якою ціною», протиставлення відомчих інтересів державним» [7, с.44].

Однак, як слушно висловився С.Л. Рубінштейн: «...зовнішні причини діють переломлюючись через внутрішні умови» [8, с. 19]. Тобто, особа з її вродженими психічними якостями формується як особистість у соціальному середовищі і залежно від нього створює модель своєї поведінки. Складність полягає у тому, що кримінальне правопорушення з необережності може вчинити як соціально адаптована так і асоціально налаштована особа, що унеможлиблює прогнозування ситуації необережної поведінки чи прийняття адекватного рішення.

Тому, на наш розсуд, особливу цікавість становить виявлення в контексті досліджень суб'єктивної сторони правопорушень, а саме - особистісних детермінант та чинників необережних діянь, виникнення звиклості і, навіть, певної адитивності щодо цієї поведінки. Своєрідність деформуючого впливу необережних правопорушень на особистість полягає в тому, що, не зважаючи на свідоме прийняття рішення щодо діяння, його наслідки в переважній більшості випадків суперечать мотивам та меті вчиненого. Подібна розузгодженість призводить до актуалізації захисних механізмів самовиправдання, за яких відповідальність особою перекладається на трагічний збіг обставин, неадекватність поведінки потерпілих, залишаючи поза межами особисту відповідальність за вчинене. Саме тому, окреслення симптомокомплексів психологічних рис та якостей,

притаманних особистості необережного правопорушника, дозволяє виявити діагностичну схильність особи до правопорушення, шляхи та засоби запобігання та корекції поведінки.

Характеризуючи необережно діючу особу П.С. Дагель зазначає, що: «...Наявність у неї визначених психологічних дефектів призводить до порушення правил обережності, розподіляючи їх на три групи: а) дефекти сприйняття і переробки інформації (суб'єкт не сприймає наявну інформацію про необхідність дотримання правил обережності, не усвідомив сприйняту ним інформацію, неправильно оцінив її, зробивши помилкові висновки); б) дефект рішення (суб'єкт не знайшов рішення, яке виключило б заподіяння шкоди суспільству, прийняв неправильне рішення); в) дефект дій (суб'єкт не зміг правильно здійснити дії, необхідні для запобігання шкідливого результату). Природа вказаних дефектів може бути як у інтелектуальній, вольовій, емоційній, так і інших сферах особистості. Як правило, саме легковажність, безпечність, зневажливе відношення до правил обережності, є тими негативними рисами особистості, які породжують у певній ситуації необережні правопорушення. [1, с. 53]

Розглядаючи морально-психологічний статус особистості необережного правопорушника, слід зазначити, що у кваліфікації форм вини з необережних правопорушень, законодавцем передбачено урахування двох інтегративних характерологічних рис – недбалості та самовпевненості.

Так, зокрема у статті 25 КК України зазначено, що злочинна недбалість знаходить свій прояв коли: «...Особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачати...», а злочинна самовпевненість: «...якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.» [9, с. 13].

Нам видається методологічно доцільним додати до цих рис ще дві, а саме: – легковажність та самонадіяність, які у комплексі з вищезазначеними дозволять діагностувати

негативний вплив інтегративних рис на обрання моделі поведінки в тій чи іншій ситуації. Зокрема, легковажність характеризує особу, якій притаманні дефекти системи відношень: до соціальних та правових цінностей, до оцінки власної поведінки. В її ставленні до суспільно значущих ситуацій переважають інфантилізовані уявлення щодо власної відповідальності за конкретні вчинки та їх оцінку. Характерологічна риса недбалості свідчить про недостатньо виражену здатність дбати, тобто планувати і реалізувати доцільну і контрольовану поведінку, здійснювати самоконтроль та корекцію поведінки в залежності від змінюваних умов середовища.

В свою чергу самонадіяність особистості передбачає, перш за все, відсутність чіткого усвідомлення мети поведінки, формування неадекватної надії на сприятливі наслідки та незначність можливої шкоди від діяння. Врешті самовпевненість розуміється як недостатньо обґрунтовану та усвідомлену переконаність у правильності оцінки ситуації, практичну відсутність оцінки ступеня ризиковості щодо настання шкідливих наслідків, самокритичності щодо власних можливостей та саморегуляції в процесі конкретного поведінкового акту.

Також на думку науковців одною з особливостей, яка є характерною для необережних правопорушень є досить стійка регулярність поведінки особи, що перебуває постійно за крок до вчинення правопорушення. Тобто вказана особа і раніше неодноразово притягалась до різного роду відповідальності за порушення правил поведінки у побуті, порушення правил дорожнього руху, неналежного виконання своїх професійних обов'язків, але до певного часу їй вдавалось уникнути суспільно небезпечних наслідків.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно ще раз підкреслити, що необережна злочинність є тим соціально-правовим явищем, якому притаманна своєрідна розузгодженість між особистістю правопорушника, масштабністю і тяжкістю наслідків вчиненого кримінального правопорушення. Саме тому, нагальним, практично орієнтованим запитом сьогодення є створення своєрідного прогностичного особистісного профілю

необережного правопорушника оскільки, як слушно підкреслював П.С. Дагель, ця особистість «...за своїм характером антисоціальної спрямованості та ціннісними орієнтаціями займає самостійне місце в кримінологічній класифікації злочинців» [1, с. 68].

Література:

1. Дагель П.С. Неосторожная преступность и ее общественная опасность в условиях научно-технической революции. //Проблемы борьбы с преступной неосторожностью в условиях научно-технической революции. Тематич. сборник. Т. 175. – Владивосток, 1976. - С. 144.
2. Іваниця А.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Д., 2015. – 249 с.
3. Соціальна психологія [Текст]: посібник / Л.Е.Орбан-Лембрик. - К.: Академвидав, 2003. - 448 с.
4. Забавко Р.О. Неосторожные преступления – понятие, общая характеристика, виды // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2009. – № 2 (49). – С. 3-5.
5. Криминология: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения / Под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М.Кропачева – СПб.: Питер, 2013. - 304 с.
6. Курс криминології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; За заг.ред. О.М.Джузи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
7. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. М., 1984. – С. 44.
8. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: «Педагогика», 1973. – С. 424.
9. Кримінальний кодекс України. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 608 с.